

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО-СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

РІК VI

Жовтень 10

1 9 3 0

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в «Анонису
Українського Друку» «Карт-
ковому репертуарі» та ін-
ших довідниках Української
Книжкової Палати

ГАЛИНА ОРЛІВНА

ЯРОВЕ

Ну все ж, усе чисто не так, як було. Слухали Малайденські жінки, прислухалися, а жаб'ячого стрекотіння все не чули. Бо без жаб як же з цибулею бути? Сажати чи ні? Старі люди кажуть, що поки жаби не озвуться — весні не вірь. А тут—хто його знає: сонце припікає, а стрекотухи мовчать, а агрономи на «созівській половині» в одну душу:

— Сажайте огородину, вже час!

Ото ще через ту «Созівську половину» з огородами не спішилися: Соз собі кращу землю забрав, а тій половині Малайденець, що до колективу записатися не схотіла, гіршої землі дали. Образа пече, припікає на оту «Созівську половину». Але все одно—хоч би і на камені сіяти загнали, а до Созу іти не примусять. Ця половина Малайденець ні за що доброю волею до нового кріпацтва не піде. На когось робити, комусь сили свої віддати. Це вже нехай дурні йдуть та вірять тим, що їм по тубах тракторами та прибутками всякими мажуть.

Малайденці як на половину розрізало, як шнурком одміряло: оце Соз а це—так селяни. Цупко один одного на цій половині селяни тримаються, пильно один за одним стежать, щоб часом котрий межі не переплутав, на колгоспівське поле зазираючи. На цій половині Малайденець усі бувші кріпаки живуть, старого Зементовського пана люди. На цій половині села люди добре знають, що значить кріпацтво, не те що на тій, «Созівській», що на самих козацьких хатах тримаються. Хіба ж козаки оту панщину знають? Зроду не знали її, от їм до лиха і пхається. А як його скрутять, а як йому скажуть: роби по годинах, уставай по годинах, і їж по годинах,—ой, лиха годинанько! Тоді огледяться та вже пізно буде. Отаке воно!

Правда, через перелаз свого тину частенько дядько приглядався на ту половину:

— А ну, як захоче котрийсь із Созу піти, чи його випустять?

І був не мало здивований:

— Випустили.

І навіть пая не затримали, таки за тиждень і виплатили, коня віддали...

— «Хитрують на початку»—вирішив дядько.—«А тоді як притиснуть так аж пищатимуть!».

На цьому він заспокоювався і вирішив триматися старого, випробуваного, прадідівського.

Закумкали жаби на Малайденських ставках, закумкали та не однаково. На верхньому, на Мгарському, де колгоспники обсіли, так і сурмлять дні і ночі:

— «Раді-раді-раді-ра-ра-ра-

А на нижньому на лиманському, де люди таки свого, хоч і малого господарства, пильнують, і на мир добра не переводять, жабам наче голоса цієї весни повідбирало: тільки—тільки хрипксі заводять:

— «Кумм-кумма... кумм-кумма...

Бодай же вам заціпило проляті стрекотухи! Хіба ж так було-колись? Колись у Малайденцях усі люди голосно гомоніли; як було вертаються з базару, так аж ставом луна йде. Малайденських коней здалеку було чути, собаки малайденські голосно брехали, тож і жаби голосували на всю глотку, силкуючись перекричати людей, а не те що тепер: «кумм-кумма!»—наче біду накликаючи на лиманщину.

Та таки вже й накликали: почали городи міряти, і знову лиманщині найдаальші наділи припали. Тепер за три верстви картоплю попоноси. А Мгарщина разом із жабами радіє: усі Созники під самісіньким селом городи дістали.

Тягнуть жінки важкі мішки, скося на зігнуті спини колгоспниць поглядаючи. Дивись ти, мабуть із сонцем прийшли на свої грядки картоплю садовити.

— Драстуйте!

— Драстуйте!

— Оце ви аж тепер вибралися?

— А ти вже й наробилася?—злісно зиркає баба з мішком.

— Та вже трохи і стомилася—ховається усмішка в куточках губ у жінки.

— Ач яка робоча за Созом стала—вже нестримно злобне.— Може як би й мені під самою пикою город поставили, то я й у юсвіта-б приходила.

— А чого ж ви до Созу не пристаєте? Був би і у вас—під пикою!—огризається молода жінка і, обернувшись спиною, схиляється над своїм городом.

Легко Оксана свого мішка несе: їй ніщо оті два пуда картоплі: висока, міцна і в той же час струнка її постать під тягарем не гнеться. Нехай не тішаться Мгарчанки, що їй, Оксані, дали аж найдавший наділ. Батько об'їзчиком у старого дідича колись був, немало зла і досі де хто у душі на Оксаниного батька носить, тому скрізь і всюди біду терпить він. А надто з того часу, як пішли ті Сози та артілі: тоді вже зовсім заклаювали, хотіли були навіть виселяти, та вже якось упросився—лишили.

Оксана ненавидить Соз, ненавидить отих жінок, що самі під уздечка своїх коней до громадських стаєнь поприводили, що про молочні ферми говорять та закладати ткацьку майстерню збираються. Оксана має за плечима кілька років у місті прожитих, і кілька класів міської школи. Цього ніколи не забувала Оксана, не забувала, що вона б могла «вести переда» у Малайденських жінок, тому їй особливо прикрим був той рух, що зараз у колгоспах відбувався. Її ніхто не покликав, про неї ніхто не згадав, дарма, що у неї ціла шафа книжок стояла, дарма що до неї колись Бійовецький учитель сватався.

Ото ще біда з тим Бійовецьким учителем! Скрутив він Оксані дівочі роки. І досі його голос пам'ятала, як він до неї говорив: хіба ж таки хто у Малайденцях так заговорити зуміє? І досі пригадувала.. Та хіба ж тут хто зможе так!.. Ой, ті вечори на млині в місячному сяйві!..

Зник десь Бійовецький учитель: із рік походив, та й поїхав наче до своїх рідних гостювати. З того часу за ним наче слід запався. Ворожі язики казали, що десь у «світах», він жінку та діти мав, але Оксана цього не знала, не вірила цьому.

Так воно чи сьак, а звів Бійовецький учитель дівку, не таким іншим, як тим, що вона вже ні на кого з Малайденчан дивитись не хотіла. Дівці чоловіка давно пора мати, дівка як вишня стигла, аж налита вся кров'ю,—нема кому ту кров студити...

Пражить весняне сонце босі Оксанини ноги, пражить, напружується тіло під вагою мішка, мружить Оксана очі від сліпучого світла, і здається Оксані миттю, що це не картопля їй обтяжує, а що на спину їй м'який теплий і ніжний тягар дитячого тіла налягає...

І ще здається: іде вона в літі між житами на жнива, іде стежкою. А поруч неї, міцно обнявши за плечі рукою... Ні... Оксана не знала хто саме, але й не Бійовецький учитель, і не з Малайденських парубків... Ой пражить, пражить сонце!

Випростувалася, ступала як найрівніше, щоб із Созівців хто не подумав, що їй, Оксані, обізчиковій донці важко картоплю аж на край Малайденського поля носити.

— Добридень Оксано Омельківно!—ззаду неї знайомий голос.

Здрігнулась. Невдоволено, не обертаючись кинула:

— Як ви завжди...

— Що?

— Знецацька.

Пішов з нею поруч.

Не любила Михайла, хоч він і рівня їй був, хоч батько його в пару Оксані мітив. Може тому саме й не любила. Великі жевлаки, низький лоб, зведені на перенісці брови, високий зріст, і могутня, сильна Михайлова постать, викликали в Оксані неприємні, і цілком неоднакові почування: чула в ньому щось тупе, уперто звіряче, і чула в той же час, що це звіряче тягне, палить її ще незнаним, гарячим повабом.

— Дай мені мішка, піднесу!

— Пильнуй свого!

Михайло з їхнього кутка, у Михайлового батька наділ поруч їхнього.

Якийсь час ішли мовчки. Михайло не зводячи очей дивився на повні, рожеві Оксанині ноги.

— Чула новину?—обізвався.—Созники сьогодні гостя зустрітали: робітник із Харкова приїхав.

Михайло зневажливо циркнув крізь зуби на стежку.

— Бачив його: таке собі миршаве, у кепці.

— Що ж він житиме тут чи що?—байдуже обізвалася Оксана.

— Членом правління Созівського буде. Виходить птиця не абияка.

Михайло несподівано зареготав. Сміявся він так неприємно, що Оксана проти волі здригнулася.

— Чого це ви так?

— Та я думаю як оце він буде хазяйнувати. Ні чорта ж не розуміє, туди ж совається... І ото кажуть, що їх аж двадцять п'ять тисяч на села послали! Хай село годує нових дармоїдів.

Оксана здригнула плечима: що йому справді тут робити?

Наближалися до Лиманівських наділів, і вже здалеку було видно зігнуті спини жінок.

— Оксано!—схилився Михайло до неї, неприємно дихаючи перегаром тютюну.

— Так таки—ні, Оксано?

— Що?—відсунулась дівчина вбік.

— Та те, що я тобі восени казав!..

Оксана зупинилася серед стежки, груди у неї схвильовано ходили то вгору, то вниз.

— Ти таки—про своє...

Михайло знову зареготав своїм неприємним сміхом:

— А чого б же я—про чуже?

Тоді Оксана різко:

— Казала, що не піду значить і не піду!

Михайлові жевлаки забігали на лиці. Не зводячи з Оксани недобрих і жадібних очей, стояв на стежці.

— Це твоє останнє слово?

— Останнє!—пхнула Михайла зі стежки і завернула вбік, на межу свого поля.

Набубнявіли тополі коло Оксаниної хати. Від нижних бруньок—важкий, солодкий дух. Увечорі, після заходу сонця—ще прохолода, Оксанин батько кожуха одягає, як виходить на гризбу сидати. А Оксана—ні: душно, парко їй, розстібає комірця на кохті, нехай вільніше грудям дихається.

За ворітьми, на толоці—гульня йде. Репіт парубків раз-у-раз дражливо-лоскотним сміхом дівчат мережить. Раз-у-раз репіт уривається, і вечір наче застигає... Тоді, мов здалеку чується голос, що обертий на міцні груди виводить:

«Торох торох сію горох
Горошку потрішки
Потоптали Мгаричани
Аж до нас доріжку»

Іноді веснянку підхоплюють парубки, але рідко, не люблять вони «бабських» пісень. Частіше заводять своїх.

«Гей, як упускала
На порозі стала
Гей, як випускала
Плакала, ридала»

І раптом—вереск—високий, дівочий повітря роздирає... Роздере—і враз обірветься, наче б долонею хто рота затулив... Тоді здалека чується метушня, стриманий сміх, шепіт.

А батько тут—своє, нудне, марудне: все про колгосп та колгосп, усе про те саме. Усе тепер не так: не тієї співають, не так гуляють... Та що найгірше—все про заміжжя Оксанине... Йому аби хозяйіна у прийми взяти. Та з кого б не почав, а все Михайлом закінчить, усе ним: і робочий і хазяйський син, і на колгоспи добра не потягне...

Ой же й марудно!

Слухала й не слухала, а тоді:

— Ідіть вечеряти, тату!

Скрутнув досадно головою: отак завжди. Ні мабуть таки перевчив він дочку, до міста посилаючи... А все через покійницю стару. Це та все в пани лізла.

Довго стояла на перелазі: йти—не йти?

Різав вуха крик, уявляла собі міцні, солоні жарти, уявляла Михайла, як він буде чеплятися до неї, і вже занесена за перелаз нога переставлялася назад.

Але коли помахи вітру заносили знову гірко-солодкий дух бруньок—думалось інакше. Думалось: вже ж двадцять п'ятий!..

«Ой горе тій бідній чайці.

Горенько небозі.

Пийте, люди, горілочку,

Поки ще не в Созі!»—розітнулося на голос веснянки, й докотилося сміхом до перелазу.

Весело переплигнула перелаз і попрямувала до толоки.

На толоці—новина: прийшла з чужого Мгарського кутка молодь на колодках гуляти. Тут же на колодках коло млинів і посідали... З Лиманською челяддю перегукуються, одне з одного глузують, насміхаються.

— Чого це комуна до нас у гості з'явилася? Видко мало там місця у Созі?

— Місця хватить, тільки дівчат гарних немає, прийшли ваших відбивати.

— Тю-гу-гу! Спробуй!

— Наші дівки не підуть із голоштаниками!

— Ваші дівки від вас розумніші, вони знають, що ви скоро свої штани продерте на своєму дурному хазяйстві!

— Це ти, Шандро—обізвався? А хто свиню заколов перед тим як до Созу вступати? Не дарма кажуть: «наївся як перед вступом до Созу»! Але на колодках під млином замовкли. Щось між собою радяться, готують якусь відпогідь. За хвилину від них почулося гуртове:

«Не плач мамо, не журися,
Чудотворній не молися
Щодня вдосвіта раненько
За коником вороненьким.
Буде трактор нам орати,
А Петро ним керувати.
Поволочить і посіє,
Хай росте та тільки спіє.

— І-іч які!—перервав мовчанку серед Лиманців Михайло.—
От воно тобі ще й спечеться,—паляницею в рот влетить!

— А ми чого мовчимо. А ну й ми їм ушкваримо!

«Куди йдеш, що несеш?
Клим Грицька питає
Колектив, наш актив
Майно забирає!—

якось по баранячому задріботів замакав Михайло.
На колодках під млином замовкли... Прислухалися.

— А ну всі, чого дивитеся?—Гукнув Михайло.

«Ой Сози ви Сози!

Ростуть на вас лози!»—враз підхопили Лиманівці.

Але з-під млина, наче за помахом чиєїсь руки, гурт відповів
враз:

— «А ми лози не злякались,
Та у Сози записались,
Ми лози не боїмося,
Та у Сози всі премоса.

Лиманівці від такої несподіванки зупинилися. Навіть Михайло перестав реготатися і напружував свою голову,—як би відповісти Созівцям?.. Нічого не вигадав і від досади сплюнув:

— Що Соз, що мороз—однакові вороги!

Вийшло зовсім не смішно, і мало до речі, і це ще більше розсердило Михайла.

Ох, від цього Михайла нікуди не дінешся! Між двох дівчат Оксана сіла, щоб поруч не сидів,—ні, таки ззаду примостився на колодках, та все дотепи свої сажав,—тупі, і зовсім не смішні.

— І робітник отой миршавий з ними. Я чув його голос. Прийшов дівчат наших розглядати. Кажуть що хвалився Лиманівщину на СОЗ обернути.

— А який він? Не дуже старий?—поцікавилась Оксанина подруга.

— Та хіба розбереш скільки год оцій кепці,—проговорив Михайло, намагаючись обняти Оксану.

Оксана ледве помітно відвела вибагливу Михайлову руку, прислухаючись до голосів, що від млина долітали. Тепер там співали тихої, невідомої Оксані пісні. Від її лагідних звуків, від того що співали влад, без криків, без диких вигуків, було приємно і разом чогось сумно. Там же, під млином, і Одарка і Марійка—давні подруги ще дитячих Оксаниних років... Добре їм було їти до Созу, коли в злиднях родилися, злиднями й умилися, що їм було губити?.. Іч, як Одарка заливає—виспівує!.. Понавчилися!

— Сюди йде!—смикнула товаришка за рукав.

— Хто?—здрігнулася Оксана.

— Та отой, у кепці.

Всі на колодках у чеканні застигли. Справді, від млина простувала якась постать. Невелика, з закладеними назад руками, вона просто на них ішла. Місяць, що раз-у-раз за горбами хмарок ховався, саме тепер виринув і освітив сірувату, невелику кепку. Наблизившись до колодок, він зупинився, усміхнувся, сказав просто та привітно:

— А я—до вас. Добровечір!

На колодках ніхто не відповів. Але це чоловіка в кепці не стурбувало. Він зовсім свobodно підійшов до молоді і сів край колодки коло одного парубка. Потім він витяг коробку з папіросами, і простягнув їх хлопцям:

— Беріть, хто курить!

Хлопці завагались, але біленька коробочка вабила, і коли перша рука нерішучо простяглася за папіросою, за нею пішла друга, третя.

— З поганої вівці хоч зовни клокі!—прошепотів Михайло на вухо Оксані, і собі за папіросою потягся.

Закуривши сам, гість запитав:

— Чому ж ви співати перестали?

— Вас слухаємо. Кому ж тепер і співати як не Созівцям!—відповів похмуро Михайло.

Робітник затагся папіросою, і маленький вогник від неї освітив його ще молоде обличчя. За коротку мить могла Оксана спіймати тільки гострий погляд з під насуплених брів—і дивно-лагідну усмішку на губах, що тримали папіросу.

— А чому б і вам не заспівати разом із Созом, коли там так весело?—запитав просто, без усякої тіні глузування.

— А це що до нас—агітка, чи як, прийшла?—аж вишкварив Михайло у п'яній білі зуби.

Всі зареготалися, але робітник спокійно відповів:

— А чому ж бо й ні? Кожний своє хвалить.

— Добре коли є чим похвалитись!—обізвалася Оксана.

Властиво вона подала голос тільки для того, щоби звернути на себе увагу цього непроханого гостя, щоби на себе отой гострий погляд обернути, погляд, що летів від очей і десь у п'яній пропадав. А ще для того, щоб він зрозумів, що тут не дурні сидять, і що їм не так то вже й легко созівськими байками очі задивати.

Робітник справді, почувши голос, обернувся, голову підвів і, ловлячи в п'яній Оксанині очі, навмання відповів:

— А хіба таки справді немає чим похвалитися?

Оксані було приємно, що їй відповіли так поважно, але разом ця упевненість, ця якась уперта сила, що чулася в голосі й рухах цього зайди, дратувала її. Тому гостро-глузливо відповіла:

— Ще б пак не було чим хвалитися! Торік іще за старого Созу які багаті жнива зібрали!

— Торік?—напружився голос робітника.—Торік же і у вас градом пшеницю викдало. До чого ж тут Соз? Та й скільки його було, того Созу старого? Двадцятро дворів. І то ще вони краще з біди вискочили, ніж ви.

— Ге-ге-ге!—зареготало на колодках—вискочили! На позиченому «Запорожцеві» жнива ледве до кінця допхали!

— А тепер і «Запорожець» з проваленим боком лежить.—Довоювався!—переможно глянула Оксана на робітника.—Як почали торік молотити, так і бока йому бідному висадили.

Робітник підвівся і пересів ближче до Оксани. Тепер їй видніше було його обличчя, тепер виразніше виднілися з-під брів великі, темно-сірі очі. Він весь обернувся до Оксани:

— Це правда що трактор розбитий лежить. Але ж хіба не буває нещасливих випадків? Торік же у них і тракториста свого не було...

— А тепер погонич є, так кобила здохла!—ущипливо додала Оксана, не відриваючи очей від м'яких губ, що вже досмоктували цигарку.

— А як досадно—вигнулися губи коло цигарки.—Досадно що на селі жінка скрізь задніх пасти хоче...

— А то як саме?—зачепило Оксану.

— А так... От у нас на фабриках робітниця скрізь, вона за те, щоб іти в передніх лавах, а тут... чудно й досадно...

— Чого ж?—в'їдливо обізвалась Оксана.—Он ж у Мгарському Созі жінки ще поперед чоловіків пхаються! Вже й дітей позбулися, до ясел повіддавали.

— Мгарські жінки—молодці. Та на жаль таких ще мало. А от тут у вас може б який чоловік і пішов до Созу, так жінка не пускає, криком кричить.

Він присунувся ближче до Оксани:

— От хоч би й ви... Здається ж і молода, і розумна жінка, чи то пак дівчина. А чого ви так проти Созу повстаєте? Чим він вам не до вподоби?

І знову Оксані приємно стало, що до неї заговорили поважно, і зовсім не так, як до «об'їзчикової» дочки, а таки й справді, як до людини, від якої залежить завтра ж піти до Созу записатись.

— Хіба колектив жінці рук не розв'язує?—захоплено настав робітник.—Хіба ви не почуваете...

— А ну годі!—раптом відсунув Михайло робітника,—дивись ти, присів тут коло дівки агітки розводити! Знаємо вас, чули вже! Не такі від нас облизня піймали.

Робітник поволі підвівся:

— Хіба ви так созівської зарази боїтеся, що вже коло вас і посидіти не можна?

— Нічого тут до наших дівчат моститися! Іди туди, де тебе созівські ждуть!

— Михайле! — обізвалася обурено Оксана.

Але робітник зупинив її лагідно, спокійно.

— Нічого! Я уже піду. Нехай його зверху буде.

— З якої речі ти, Михайле, в'яжешся в розмову?—наступилася на нього Оксана, як тільки кроки робітника затихли.

— Як з якої речі?—образився в свою чергу Михайло.—Він буде тут вибріхувати, а ти дивись і слухай!

— А ти вже й рада! Вже й вуха розпустила? Ну й іди туди до млина, там і говори зі своєю агіткою.

На колодках зареготали, а Оксану охопило якесь дивне обурення проти цих регочучих ротів за те, що вони не схотіли вислухати того, що могла їм ця людина у кепці розповісти.

Уже лежачи дома у постелі, вона думала про те дивне, незнане, таємниче життя жінок по фабриках і заводах, про яке так цікаво почав розповідати робітник. Уже вії мружилися сном, коли перед ними випливали м'які риси губ, папіросою освітлених, і гострий погляд очей з під насуплених брів. Вії на секунду здригнулися—і зараз же суворо замружилися.

Гіркаво-солодкий дух набубнявілих бруньок—клеєм уночі розливався.

Пів оранки—то так-то-сяк, то кіньми то волами, а «Запорожець» справді на боці лежить. Зарився у землю в клуні, наче після якого важкого походу рани заліковував.

Позичили торік «Запорожця» у Бійовчан, та так уже й не вернувся він до свого села. Проломали йому бока на Малайденському току, в час молотьби. До пізньої осені стояв він серед току сумним, чорним докором, і тільки з першим снігом заехали трактора до созівської клуні.

З того вечора на толоці, з тої розмови на колодках, Микола: —робітник не знайде собі спокою: так і печуть оті Оксанині слова про трактор, так і чується ущіпливе, глузливе:

— Погонич є, а віл іздох!

Не стерпіти цих слів, сказаних злими, дівочими губами, несила дозволити цим насмішуватим, чорним очам кепкувати з їхніх вад...

— Ні, чекай, це ще питання, чи справді віл іздох!

Пішов до тракториста.

— Ходім до «Запорожця!»

Тракторист допитливо підвів очі:

— Чого?

— Як пак чого?—раптово обурився Микола. — Ти навіть курсу закінчив?

Тракторист снизав плечима.

— Думаютъ же трактора купувати...

— То ще коли буде, а зараз машина без діла марнується. Ходім поглянемо!

У клуні тракторист зневажливо пхнув «Запорожця» ногою.

— На злом продати!

Микола раптом наскочив на нього:

— Кого—на злом? Трактора на злом? А ти знаєш, що за такі речі ти відповідати будеш!? Ти знаєш що тебе судитимуть за переведення громадського добра?! Ти знаєш...

Лице тракториста посіріло, але він спробував захищатись:

— Та мене ж не було тут, коли...

— А як вернувся—не бачив що трактор розбито? Спробував його направити?—наступав далі Микола.

В глибині себе робітник добре знав, що на трактористові вини ні скільки не більше, ніж на кожному з членів колективу, але своїм нападом хотів досягти певної мети:

— Зараз же розбери трактора по частинах і роздивися в чому тут справа?

Тремтячими руками взявся тракторист за «Запорожця». Микола мовчки допомагав йому, розкручуючи і підіймаючи важкі частини. Час від часу тракторист обертав своє засіяне дрібним потім обличчя до Миколи:

— Нічорта!... Нічорта ж не вийде! Машина паскудна, виношена!..

Але Микола стискав щелепи і старанно відчищав пробиту дірку.

— Н-ну!?!—простягнув він, поклавши свого важкого упертого погляда на плечі трактористові.

Трактор стояв оголеним, обдертим і хоробливо світив діржою збоку.

— Н-ну? Так як буде? Будемо відповідати, чи може будемо запаявати?

Тракторист знітився, зігнувся, припав ще раз до «Запорожця», довго обмацував його руками, і нарешті з виглядом людини, що йде на вірну загибель, промовив:

— Спробую!

А очі в Миколи виявилися сині, а зовсім не темно-сірі, як здалося увечорі, при світлі від цигарки. Це викрила Оксана вчора, і дуже несподівано.

Було так: Оксана попоравшись у хаті, сиділа коло розчиненого вікна й читала газету. Перечитавши вздовш і впоперек усього «Комуніста», якого завжди передплачувала, вона замислилась. Ясно було, ясно як день, що все село скрізь переходить на нове, дивне, чуже Оксані, її батькові, її сусідам, кутчанам-лиманівцям. Ясно що прийде й до них черга... Підуть, піде Лиман на нове господарювання, пожене свого коня, віддасть своє господарство на громадське користування...

Старалася викликати в собі ворожнечу до цього загального, спільного, громадського, намагалася згадати заповіти свого роду, де першою вимогою було: робити все за високим тином, за дубовими дверима.

І якимись цілком невідомими, таємними шляхами, думка переходила на інше, у вухах звучало інше, дуже далеке від того, що всмоктувалося з діда-прадіда в Оксанину кров. Звучали слова, що недавно почула від цього робітника, там, на колодках... Як він тоді цікаво і яскраво малював майбутнє села, як говорив про хлібні фабрики! Ой, той бридкий Михайло перебив же, не дав докінчити. Прокляте вайло!

Обурено зашелестіла газетою складаючи її. І раптом:

— Добридень!

Скинулась від несподіванки.

Просто над нею за вікном стояв... Ні тільки по кепці пізнала Оксана отого робітника з двадцяти п'яти тисяч, отого самого що на колодках тоді...

— Добридень! Заходьте до хати!—одчинила двері назустріч Ввійшов, оглядівся по чистій, по-дівочому прибраній Оксаниній світлиці.

— Та я до вас лише на хвилину... Ішов повз. Чув що книжки у вас є цікаві...

— Книжки є, та тільки мабуть не на ваш смак—старі усе.

— Чого ж?—підійшов ближче до полицки з книгами. — Я люблю деяких старих письменників.

Говорив і усміхався очима. От саме туг Оксана і зауважила, що очі він мав не темно-сірі, як здалося вночі, а сині, сині—як волошок перед жнивками.

— Якщо ви дозволите, я трохи попорядкую поміж ваших книжок,—говорив, а сам усе зі своїх очей очам Оксаниним усмішки посилав

Від таких усмішок Оксані ніяково, і приємно разом. Зводить Оксана шнурки брів до одного зламаного шнура, намагається суворою, поважною бути, допомагає книжку Миколі відшукати. І раптом він:

— Оксано! Аджеж так вас звати?—А знаєте чого я ще до вас зайшов?

Стала, опустила руку з книжкою, розділила тонкі шнурки на два. Здивовано-чекаючо підвелися дуги:

— Я зайшов до вас чимсь похвалитися.

Він узяв Оксану за руку, і так вільно та щиро її стиснув, що тій і до голови не прийшло відняти.

— Похвалитися, а почасти коли хочете подякувати.

— За віщо?—зашарілася Оксана.

Рука, мов обценьками, міцно стиснута коло ліктя. Від руки—тепло і сила.

— За те що ви, хоч і проти волі, прислужилися нам... Пригадуєте оту нашу розмову. Ну, про трактор поламаний... А ну, хочу я почути, що ви скажете, якщо «Запорожець» устане і піде знов на поле!

Тепер Оксанині щоки палали вже не тільки від близости теплої руки. Відчула несподівано якесь інше тепло, що з сере-

дини йшло. З одного боку було якесь радісне: значить дойняла! З другого—невиразне горде: з їх розмови виростало щось по-важне, щось, що може мати свої наслідки... А тут іще Микола:

— Коли наш «Запорожець» оживе, то це завдяки вам: ви розворушили мене своїм глузуванням!

Мимохить зробила заперечливий рух:

— Хіба ж я...

— Я знаю—перебив Микола.—Я знаю що це ви так тому, що весь куток так, тому що батько—так. Я знаю, що ви як подумаете... Не даремно ви десь вчилися... Що там у вас поки що боротьба, так це...

Розкрила на нього широко очі: звідки він знає, що — боротьба?

І раптом захотілося просто, по щирому розповісти цій чужій людині про боротьбу, що відбувалася давно вже в ній, про сумніви, про бажання щось розірвати, із чимсь розв'язатись. Захотілось заховати свої очі глибоко в цих, волошкових, що так по-простому, по-товариському—до неї:

— Що об'їзчикова дочка, так це дурниці!

І усміхнулись очі назустріч їй вогням:

— Чого ж на селах жінка мусить задніх пасти?

І знову стиснулася рука коло ліктя: по товариському—тепло, і мов би не тільки по товариському.

І знову, як і на кожне свято, в поминальний понеділок наче сокирою Малайденці переколало. Здавалось би—і там, і там—люди, і в тих, і у других на цвинтарі покійники лежать. Так ні—Мгаричани, як заклилися: ні один не пішов на поминання, ні тобі хоч одної паски, чи яєчка не поніс.

Чудно, дивно це лиманівцям. Ідучи повз Мгарський куток, на цвинтар, що далеко аж на поле висунувся, знизують плечима, зазирають на подвір'я, де раз-у-раз хазяйки в буденних одягах свої буденні справи провадять.

Котра лиманівська не втерпить тай скаже:

— А на могилки ж коли?

Обернеться хазяйка, підведеться від роботи, дашком руку наставить:

— Нехай колись, як упораємось, відвідаю...

Одвернеться жінка, набік сплюне, міцніше хустину з крашанками та паскою в руці стисне.

— Мабуть аж на намський великдень відвідувати підеш!

— Правильно—зміцнював цю думку хтось із чоловіків, що за жінками в кількох кроках ззаду ішли.—У них саме на перше мая і намський великдень починається... Саме підходяще!..

Хтось голосно на жарт розсміявся. Потім, злякавшись свого сміху, по боках зиркнув і, насунувши брови на очі, обережно намадав пляшку, що не вмщалася як слід у кешені.

Оксану зрання батько на могилки посилав: іди відвідай матір!

Неохоче збиралась і все зволікала. Уявляла собі гуртки п'яних людей коло зелених горбочків, уявляла батька, як він на підпитку згадуватиме всі прикмети покійної матері, якій, як усім відомо, сам допоміг у могилу зійти, уявляла сусідок... І якась нехить брала її.

— А може я другим разом, завтра, абоощо—наважилася сказати до батька.

Батько важкі темно-сірі очі як цибулі виставив:

— Чого це так? Що ще за новини пішли? Звідки духом понесло? Гляди! Щоб я не довідався, чого отой куций по книжки до тебе унадився!

Це правда, що «куций» міцно в голову Оксані засів, міцніше ніж батько міг сподіватись. І не сам він, ні. Сам—що: низенький, жиловатий... Справді сині волошки дуже тепло й бадьоро визирали з під брів, але річ навіть не в них, не в волошках... Перекинув він якомсь до гори дном скриню Оксаниних думок, що мов придане збирала все життя. Перекинув і пішов своєю дорогою, до своєї роботи, до трактора, рани йому заліковувати. Розворушив мозок, нових думок вузол зав'язав — і кинув Оксані самій розв'язувати. Оксані ж тепер усе по-новому, по-дивному здається: гляне на плуг, що під коморою похмуро в землю дивиться—і одразу ж порівнює:

«А як у Созі усі плуги поруч, як брати у сараї стоять».

Подивиться на коня— і зразу ж приходять до голови:

«А неправду батько казали, що коні у Созі без догляду стоять. Он які чисті та нагодовані у громадській стайні вишикувались!»

Сама вчора бачила—не витримала, наче до коваля Созівського пішла, та й до стайні зазирнула.

З яркого поля спів почує—парубоцький і дівочий разом, наче нілля переплетене. Уколе, защемить. Вчора так тоскно, так нудно на полі: Оксана поганяла, батько за плугом ішов, та сіяв. І з кожною жменею, з кожним зерном кидав у землю прокляти новому, тому що співало й раділо там біля села, на весняному полі.

І Бійовецький учитель також по-новому здавався. Згадка про нього Оксану вже не пекла. Слова його блідли в пам'яті перед думками, що висловлював, правда не так мрійливо, за те так мужно і просто цей робітник. Правда Бійовецький учитель крім цього... Ох, ті ночі у місячному сяйві... Але ж хіба хто знає, як блищать очі у цього робітника, коли з ним лишитись у парі, на піддашші у млині? Розгорячене дівоче лице втискало далі свої думки у теплу подушку:—мовчіть!

Не мовчали. І на цвинтарі також, коли з батьком таки на материну могилу прийшла. Не мовчали, а ще більше розгорячилися: від сонця, від дзвінких, дівочих голосів із поля, від чарки перваку, якою батько «на поминання душечки» почастивав... Весь цвинтар, зелені горбочки могил, люди коло горбочків із чарками в руках, півколом коло нарізаного хліба та закуски, усе здавалось веселим, життєвим і дуже далеким від усякої гадки про смерть. Уже не гнівалась на батька за те, що примусив іти у гості до мерців. Вони виявилися не такими вже смутними і нудними як можна було сподіватися. Видко що так само думали й дівчата, які зібравшись до гурту, сіли за цвинтарним окопом, і голосно веснянки виводили.

Чарка колом у кожному куточку ходить, танцює, відсвічує промені сонця. Чарка де-не-де голови на зелений горбок хилить. Сопе Оксанин батько в обіймах із могилою давно забутої матері. Душно Оксані... Встати, піти у блакитний простір, голублячи очима далечинь, що десь на обрії ще неодягненим у листя лісом підперезалася.

Дівчата за окопом раптом співи урвали.

— Що воно?

— Дивись що воно лізе?

Здалеку між хрестів тільки спідниці, та кісники святкові замайорили.

— Диви, шляхом... Повзе...

— Та це ж трактор!

— Тю-гу-гу! Звідти б він тут узявся?

— Мо, чужий?

Як ужалена бігла до рова Оксана.

— Де трактор, який?

— А он бачиш? курить Мгарською дорогою!

Почула як затерпли руки, губи... Напружено витяглась вся над окопом, готова кожної миті плигнути через глибокий рівчак.

— Де?

Але вже бачила й сама: он виринув з-за пасгорка, жабою повзе, пилюку котить...

— Це—на Чорнухи!

— А мо—Вороньківський?

— А чи не з нашого Союзу?

— Куди!.. На паличці верхи!

Регіт розсипався поміж хрестів, і застиг Оксані в уха ударившись.—А я кажу,—що це Мгарський! — уперто стріпнула вона хусткою, підтримуючи кинуту думку.

— Таке!.. Кажуть же тобі!..

— А я кажу що...—Майже кричала, вимахуючи руками Оксана...

І зірвалась... Напружилась, наготувалася до лету—і раптом нестримно—радісно кинула через голови дівчат:

— Ага!

Через рівчак, через вигін, до шляху. За нею дівчата:

— Диви! Диви чого вона?

Аж коло верб Оксана зупинилась. Радісно-схвильовано груди хліпають:

— Казала—Созівський! Бачте і он той... робітник, та тракторист удвох правлять!..

І аж тут спам'яталася, зустрінувши незрозуміло-допитливі і разом насмішкуваті очі. Почервоніла, на когось розсердилась, звела брови:

— Шкода що ні з ким об заклад не билась.

Та дівки враз про неї забули. Забуяла цікавість, загомоніли, посипались горохом різні здогадки:

— Звідкіля взявся?

— Купили нового?

— Направили старого?

— Як? Хто? Коли?

Дрижить, дрижить весняне повітря над зеленим вигоном, колихається, наче в повітрі танцює, трактор, наближаючись до цвинтаря, а ззаду за трактористом, на весь зріст людина розп'ялася, картузом вимахує, щось кричить, вигукує.

Ось хмара потроху розвіялась, ось ближче, ближче, вже видко червоне, радісне обличчя, вже швидко машина з цвинтарем зрівняється.

— А гей, з дороги!—веселий окрик тракториста.

Юрба дівчат кинулася врозтіч.

— Стій тут!—махнув картуз.

Великі, незграбні колеса ще разів зо два потужно перекинулися і важко зупинилися.

Трактор обступили враз навколо, обмацуючи, обдивляючись. З цвинтаря надходило все більше й більше люду. Молодь обступала, допитувала, обсипала дотепами; старші стояли обіч, на віддалі, роздивляючись трактор з недовірливою усмішкою на губах. Оксана не ввійшла в коло, але й не лишилася зі старими: стоячи край дороги, стиснувши до болю руки, ждала. Її швидко око враз знайшло велику, незграбну латку, що вилискувала новим металом на тлі старого трактора. Від цієї латки почула одразу, що переможена цілком, що тепер оце червоне обличчя, що блищить там потом під кепкою, обернеться до неї і скаже:

— «Ну що? Бачили? Здається?»

І так хотілося здатися, як найскорше, так хотілось, щоб переможні очі з під кепки скорше на неї глянули...

Але він—не на неї, він—на всіх, він п'яний без перваку... На всі боки відповіді кидає:

— У поле!

— Сьогодні вперше.

— Справний! Тракторист зробив.

— Не бійся! Таких як ти десять потягне.

— Нічого, з нас поки що і такого вистане!

— На той рік Фордзона купимо.

І розповідає, і опризається на всі боки, а в її бік—а ні-ні. Невже не бачить? Не помічає?..

— Ну що ж дівчата, їдемо на поле?!—Обгорнув усіх переможним поглядом.

Ще раз переглянув і, шукаючи далі, під верби очі перекинув. Одна, друга—все не ті. І раптом одна верба — найкучерявіша, найрясніша. А з під верби—застигли в гарячому запитанні очі. Від очей сколихнувся на тракторі, ледве вниз не зірвався. Зупинився на мить, в синіх волошках чорні цяточки заграли, потім радісно переможно на людей скинулися:

— Ну так хто—за нами? Хто на поле? Ви думаєте трактор тільки для нас? Трактор і для вас, і для всіх, бо як прийдуть жнива, як настане молотьба, хіба ви не прийдете до нас?

Скинулась кепка вгору, до червоного спітнілого лоба волосся липне. А очі збоку—до верби. Далі, далі говорив мов у сп'янінні:

— Хто хоче поглянути як трактор землю оратиме? У вас там що,—поминки? Могилки? Ну й у мене десь там могилки! Батьки мої—також були селяни. Ну й добре, і нехай... Нехай би глянули як оце я їх поминаю!

Брови на обличчях насупились:

— Ну ти не дуже—про могилки! Їдь собі здоровий...

— Ми тобі на перешкоді не стоїмо, то й ти нам не заважай!

— Їдь собі своєю дорогою.

Кепка метнулася в повітрі:

— Ну-да їду! Думаєте тут зостанусь? Я тільки на хвилинку коло вас. А за могилки, та за покійників ви не ображайтеся! Як би вони встали—і ваші і мої—то напевно б тут не кисли, а подивитися на поле б побігли, як трактор на ярину орати буде. Їй право!.. Рушай!

І під обурений рокіт голосів, під поглядом кількох пар недоброзичливих очей, машина рушила. Сіра кепка замахала в повітрі, а обернене назад червоне обличчя свій заклик туди, під вербу посилало...

Хитнулась Оксана, ринулась було вперед, але тут же схопила: «стій».

Не побігли лиманівці у поле дивитися, як буде Мгарський трактор землю колупати. Тупо й важко дивилися старі у спину машині, що поволі брала пасгорок.

— Побачимо що то воно, і яке воно буде!

Але і назад, до могилок верталися вже неохоче. Поволі стали допивати, додати, збирати кошики, складатися.

Оксана—на вугіллях. Оксана рахує години до заходу сонця. Хоч би здалеку!.. Хоч із чагарника! Щоб ніхто не зауважив.

— Вже йдіть до дому, тату!—турботливо до старого.

— А ти?

— Я ще з дівчатами побуду. Швидко повернусь.

Старий хотів видко щось сказати. Замислився, не додумав до кінця, і махнув рукою.

Коли його постать між хрестами зникла, Оксана зітхнула вільними грудьми. Непомітно вибралася на зади цвінтаря, за густий ряд вишень, яким було обсажено окіп. Перескакнути рівчак, було однією хвилиною. За окопом почула як вітер і кров у вухах зашуміли. По-весняному, по-скаженому вітер широку спідницю розвіював, лекше було по щілині неораній бігти. Навпростець через поля, до зруба, що здалеку червоно-брунатним від голих, молодих, неодягнених листям паростків, здавався... Ох і душно-ж, ох і парко!.. Смалко!

Отак чагарником, чагарником, над краєм, по над полем, а гам вона почує, де орють трактором... Не вийде, ні... Вона лише здалеку, щоб ніхто, а надто він не побачив.

Ось він, чагарник! Ну, тепер свобідніше можна... Можна не бігти так. Тут вітру немає, але ж зате душно, але ж заге— сонце.

Зашарілася густим, темно-червоним румянцем, скинула з голови хустку, шпильки з кіс повиймала, розпустила їх вільно по стану: ніхто не побачить!

Замружила очі, лице сонцеві підставила, і не знати чому усміхнулася: чи припорошеним волошковим очам, чи тому тракторові, якому так несподівано, неждано вона, Оксана допомогла видужати від тяжкої хвороби. Он він, чути, татахкає, живе, працює...

Несподівано розсміялась: що, як би це батько дізнався, хто заграв на руку Созівцям для ярої оранки? Ой, з'їв би, загриз!

Праворуч, ліворуч, куди лише сягало око, під низьким чагарником блакитний килим пролісків розіслався. Блакитні дзвоники, тулячись один до одного, ледве помітно хитали голівками, де-не-де червоним рясом перемежовуючись.

Праворуч, ліворуч дивиться Оксана — і скрізь — квіти — не квіти—очі. Мерехтять, зорять, як оце тільки що з трактора. Очам—не очам, квітам—не квітам криком:

— Гарно!.. Гарно!.. Чуєш, ти?

Здрігнулась, озирнулась... Дзвінко, дзвінко розкотилась сміхом по квітках:

— Ой ви ж і проліски мої!

Не витримала ваги тіла, що враз важким зробилося. Грудьми просто на землю упала, груди розгорячені до землі тисне, розгорячену голову до свіжого, соковитого листа прикладає:

— Ой горить же голова, горить!

Потемнілими, поширеними очима у квіти вдивлялася: ось: одні тільки розцвітають, другі розгорнули листя у повінь, ждуть, а он ті вже зав'язь зав'язали, вагітні своїм щастям.

— Ой проліски, гаряче ж мені!

Очима впала на одну квітку що самотньо просто на стежці цвіла:

— А ти ж чому сама-одна стоїш? Де твоя пара? Ага—далеко?! Ага—не дістанеш?! Ждеш поки бджола, або вітер не донесе до тебе солодкого пороху? Ой м'ясно, квітенько, ждати!

— Оксано!

Вужаком звинулася, розвинулася, скочила.

— Михайло?!

Нашвидку, запинаючи на грудях хустку, задихаючись від хвилювання, обурено говорила:

— Як ти смів?

Михайло стояв серед стежки з нахабно вишквареними сміхом зубами, і хитливими маленькими очима бігав по Оксаниній постаті:

— Іч яка! Значить до городських унадилася!..

Якась дика, неприборкана лють пірвала Оксану. Підскочила зовсім близько, ніби бажаючи кинутись на цю звірячу, гидку постать:

— Геть зараз же! Чуєш? Геть звідсіля!

І раптом сині килими пролісок закружляли, заплитали в Оксаниних очах. Цупкі руки, схопивши її божевільним утиском, вмент переломили в стані. Дерзотна рука що-сили, боляче-жадібно вхопила за груди.

В безсилій люті кинулась:

— Пусти!

І нагло:

— Ой!

З Михайлового носа—червона юшка. У червоному—Оксанина рука.

— Стій!

Озвірілий голос летить, доганяє Оксану... Що сили біжить вона вперед, до узлісся, до поля. А за нею:

— Стій! Уб'ю, сатано!

Ось узлісся, он чути татахкання... Трактор, люди... А ззаду—ноги... Догоняють!.. Сил нема!.. От уже тут!.. Ой-й!!!

Люте сопіння звіря—коло неї... Сил немає.

І раптом:

— Стій! Та стій! Стрілятиму!

Той не той голос... Над головою—німа боротьба, напружене хрипіння, лайка, скочений клубок двох тіл... Кущі, в які метнулася з криком... Обурення, образа, сором... Не чула вже метушення за кущами... Уся тріпалася в безпорадних риданнях.

— Оксано!

— Оксано!—звідкись наче здалеку.

— Вставайте!

Чує... Не розуміє... Трактор... Проліски... Килими... Михайло... Микола...

— Оксано! Не треба щоб вас тут хтось побачив. Чуєте?

Рвучко закрила обома руками голову.

— Оксано!—схилився над нею.—Нічого ж не сталося... Я прогнав його і тільки.

Чула—не чула.

— Вставайте, я вас трохи проведу.

Заперечливо хитнула головою. Але Микола не зважав. Обережно, наче дитину підвів Оксану з землі, злегка обняв за плечі.

— Ходім.

Заховала лице в долонях, і так ішла поруч.

— Ну чого? Чого Оксано? Чого ж уже так лякатись? Ну причепився, то й має, що заробив! От і все.

Він спробував відняти руки від Оксаниного обличчя, але вона тримала їх міцно.

— Ну от бачите, ви вже й усміхаєтесь!.. Та киньте ви ці руки, хай він соромиться! Оксаночко!

Від м'якого, ласкавого голосу руки сами упали. Подивилась на нього іще мокрими від сліз очима, і справді усміхнулася. Справді, властиво ж нічого не сталося...

Стояли один проти одного на стежці. Миколіни руки легко торкалися Оксаниних плечей. Очі ласкаво заспокоююче дивилися в глибину розгублених, засоромлених і теплих Оксаниних зіниць. Раптом одна рука знялася з плеча і м'яко-ніжно лягла на Оксанину голову. Як брат, як рідний запитав по-простому:

— Злякались?

Теплими, теплими струмками побігло від Оксаниної голови, по всьому тілу. Перед очима—проліски...

— Оксано!—вже поважно по іншому.

Стрипнулась, витяглась... Навколо проліски...

Сама вся стрімко вперед подалася. Стятою травою—до нього. Назустріч—руки. Назустріч—груди. І очі—близько назустріч. Як на давно-знайомих грудях заховала розгорячене лице. З під рук, коло прудей—тільки легкий шепіт:

— Я йшла—до трактора...

Як давно—рідну теплоту губ до своєї приєднала...

Проліски... Проліски...

А. КАЛИНОВСЬКИЙ

ОСІННІЙ МАЛЮНОК

Настобурчені, як горобці у мороз,

За тинами

припишкли

хатки.

Жовтий вересень

соняшну

силу

зборов,

Зголодніла пташва

Від рябинових грон

вимагає пайків...

І далеко,

далеко,

далеко

гуде

Молотаркою й ціпом

день.

Молотарка і ціп,
Молотарка і ціп,
Ціп,
Що лишиться скоро
Ні в тих і ні в цих,
Ціп,
Що вкупі з лаптями
Емблемою був
В малоросійську добу...

Чхає дід,
Бо не звик,
Бо бензину пах,

А в очах—
Задоволення тінь...
Скільки б він,
Коли б сам,
Отого снопа,
колотив!

А вже ж сили—
Чорт-ма,

А вже ж кості болять.
Вивіз силу на лан,
Де з піску земля,
Вивіз силу й возив би
до станку,
коли б

На весні
в колектив
не взяли...

Настобурчені, як горобці у мороз,
За тинами
принишки
хатки.

Жовтий вересень
соняшну
силу
зборов,

Зголодніла пташва
Від рябинових грон
вимагає пайків...

І далеко,
далеко,
далеко
гуде

Молотаркою й ціпом
день.

ВАС. МИНКО

Я ВБИВЦЯ

Я чекаю на суд... Я вбивця...

Але я знаю, що мене виправдають. Доведуть, що невинний.
І це найбільше мене трівожить: я не винний...

Але ж я убив. Позбавив людину найдорожчого в світі—
відняв у неї життя. Невинну людину вбив. Не злодія, не контр-
революціонера—комсомольця Яшу вбив, першого на селі ак-
тивіста...

Жив-був Яша, жвавий юнак і тепер нема. І я в цьому ви-
нен. От що мене мучить, от що не дає спокою і довго не дасть...

Була весна...

По містах бракувало хліба. По містах коло хлібень стояли
довжелезні хвости.

А хлібець десятками пудів лежав по коморах куркульських.
Сотнями пудів прів у землі.

— Товариші селяни! Продайте державі хліб. Нагодуйте бра-
тів-робітників. Не дайте загинуть голодною смертю селянам у
недорідних округах...

— Підтримайте робітниче-селянську державу, допоможіть!..

І в відповідь чули:

— Раді б допомогти... Коли ж їй богу нема...

— Немає?..

— Хрест святий на голови наші...

Лаявся Яша про себе:

— Кугути, куркульня ненажерлива!.. По двадцять за пудик хочуть злупити. Постривайте, полупить вас лихая година...

І от дозвіл прийшов труснути куркульню. Панькатись годі: подай хліб і хоч лусни!

Пішли по дворах.

— Ну дядьку, ще раз, у останнє прийшли просити: продає-те хліб?

— Немає... Хоч ріжете немає. Можете шукати...

Шукали: ні зернини зайвої...

— От є мішечок до нового дотягти... А як не вистачить до вас підем просити.

— Немає?

— Нема.

Виходили з двору, щоб до другого йти. Щоб знову шукати й знову з порожніми руками далі йти...

Аж от Яша зненацька спинився. Спинилась і комісія вся.

— А що ото дядьку зеленіє так рясно в вас коло клуні?..

— Зеленіє що?.. Квасолька росте. Дошки теплі пішли і так же росте...

— Квасолька, умгу...—Говорив Яша похмуро.—А ну, дядьку дайте лопату!..

— Це б то як лопату?.. Навіщо?!—Дивувався дядько.

— Дайте лопату, кажу!..

Ішов Яша на квасолище й починав копати. Не довго копавсь—швидко й находив, що треба було...

— А оце ж що дядько: теплі дощі і в землі наростили?..

Стояв тоді дядько й мовчав. Що їм казати?.. Не сховав—не зумів—і в землі чорти відшукали. От же настало життя...

Запрягав коней у бричку й возив похмуро пшеницю до кооперативу. Десятками пудів, а бувало й сотнями...

Бувало й назад віз дядько пшеницю—пріла. Але й цьому був радий: чорта з два поживились...

Повертались з Яшєю з хуторів. Увечері було, тиша, теплінь...

Обоє мовчали, замислився кожний. Я мав швидко виїжджати з села—думав про місто, про нову роботу. А Яша — хіба взнати чужії думки? Може теж думав про роботу. Яша секретар комсомолу, він же завсельбудом і режисером і навіть жіноргом...

А може й про інше що думав хлопець. Кілька днів тому бачив я його з Ганею. Стояли в кутку й про щось таємно шепотіли. От про Ганю може й думав...

Ураз я стріпнувся. Яша на увесь голос затяг:

Ой, чого ти, дубе.
На яр похилився...

Чого він так любить цю пісню? Він так часто співає її. А тоді спів його був аж надто особливий. Відчувалась якась таємна журба і навіть самотність.

Гей, чо-го, коз-а-че,
Не-е спиш за-а-журився...

І в подальших словах наче сам собі відповідав на питання:

Гей, мене чарують
Зорі серед но-о-чі
Не дають засну-у-ти
Серцю карі очі...

Було трошки наївно: невже Яша захоплювався піснею? А проте може й було трошки: кохання не свій брат, а Ганя певно брикалась. От і виливав журу піснею.

Гей, лети, мій коню,
Степом і ярами
Розвій мою тугу
В бою з ворогами...

На якому коневі літав Яша—це вже він знає. Мені ж по асоціації з ворогами в пісні повстали вороги, що з ними ми маємо щоденно справу. Кому що, а мені куркулі. При одній лише згадці пр них хотілось схопити кулемета й строчити...

От Шапуваленки. Їх хутірок цілий у степу над річкою.

Дід Грицько мав до революції двіста десятинок. Мрією його було нажити п'ятсот. І нажив би коли б не оці супостати — червоні дракони...

— Продасте хлібні лишки?—Пропонуємо ми.

— Г-е, продасте...—Хмикає дід.—А що продавати? Якби не відбирали землі, отоді б я з вами й балакав... А тепер хай і продають ті, що землю забрали...

... Дорога круто пішла в яр. Повіяло прохолодою від річки. І в одночас війнуло якимсь страхом: темінь, тиша зловіща. А Яша як навмисне:

— У цьому ліску кілька років банда була. Варто було заїзнитись комусь і амба.

І хвилини через десять додав:

— Раз і я попав у лапи... Як я втік і досі дивуюсь... А трьох зарубали...

Тепер Яша «храбрився»: тепер він і чорта не боїться. Проте поспішність у ході його й ледве помітна напруженість у мові говорила про інше. Почуття страху певне перемагало свідомість.

Пішли спокійніше, як вийшли з яру. Недалеко в селі засвітились огні...

Спали в Яшиній клуні.

Як упали на постіль відразу й поснули. У місті ніколи так.

Але що це?.. Я прокидаюсь вночі від жахливого сну:

Я біжу полем... За мною, поперед мене теж біжать...

Відступаємо. Напружуємо всі зусилля—ворог от-от насяде і крах.

Раптом перед нами димова завіса.

Газ, газ!.. Лунає навколо.

Я нагадав хутко протигаза... І з жахом відчуваю, що протигаз не діє. Гази вдарили в носа і захопили дух...

Падаю я, затуляю руками носа—коли ж не сила терпіти. Схоплююсь й що-сила бігти... І то був момент у який я прокинувся. Сонний набіг на підсоху і болюче вдарився. Розбив до крові носа і губу... В роті стало солоно й гірко як від полиню.

А гази душать, дихати нічим... Невже мені й досі сниться?..

Тоді прокинувся й Яша. Почув несамопитий його галас:

— Горимо-о... Рятуйте!..

Протверезився й я—ясно думка запрацювала. Горимо—треба тікати. Але куди—нічого ж не видно... Очі геть чисто роз'їдає димом...

— Падай на землю!.. Лізь до воріт!..—Чую від Яші.

Поліз. Знову вдарився об щось головою.

— Сюди, де там лазиш?!

Доліз я нарешті. Заскрипіли ворота... не відчиняються. І тоді чую несамопитий Яшин матюк...

— Замкнені ми!.. Нас хочуть засмажити тут...

Ураз у очі різнуло яскравим світлом. Коло нас щось шувоснуло й обдало жаром.. Падав згори жмутами вогонь...

— Бий у ворота!.. Давлячись димом наказував Яша.

Били, напірали плечима, всім тілом... А вогонь немилосердно смажить. Почував, що от-от знепритомнію...

Але от чую, Яша схопив мене за руку і кудись тягне.

— Куди ти?..

Я з жахом побачив, що він тягне просто в огонь.

— Продирай стріху!.. Швидше, швидше!..

На мені горіла одіж, обсмалилось волосся. Обличчя мало от-от тріскатись від жару...

— Підсажуй мене!.. Та швидше ж!..

Я щось робив, щось белькотів пересохлим язиком... І як я опинився на повітрі й досі не пригадую...

Нестерпуче пекло мене всього. Щеміло в роті. Мерехтіло в очах...

Видужували... Мати Яшина доглядала нас.

Бачив часто—плакала вона. Журно дивилась на сина, похи-тувала головою...

А раз почув: (не помітила що не спав я).

— Кинь сину отой комсомол... Не доведе він тебе до добра. Уб'ють...

Мати всю душу вкладала в ці намовляння, а Яша як заре-гоче:

— Кого, мене, мамо, уб'ють?.. Та за мене, мамо, пів села постріляють! Геть усю куркульню...

— Постріляють!..—Шепотіла мати. — Спалили от, а дові-дались хто—і досі не знаєш...

Запевняє Яша, що знайдуть тих гадів. Не дозволить влада Радянська над ним поглумитись...

А мати ще гірше заливалась гіркими:

— Йому от нічого...—Показувала на мене.—Був у селі та й загув. А тобі вікувати в селі. Нащо ворогів наживати?.. Усі ж раді з'їсти тебе, у ложці води втопити...

— Хто всі?..—сердився Яша—Хто всі—багатії?.. Нехай скі-рять зуби гадюки—заціпять колись...

Мати...

Я бачу її кожної миті. Удень уночі вона плаче. Вона й у ночі не забуде сина.

— Ой, сину мій, сину!.. Не я казала тобі?..

Вона ніби передчувала синову загибель, ніби знала, що син
і справді вб'ють...

(Ії хорошого славного Яшу. Ну що він кому завинив?).

А було воно так:

У сельбуді відбувалась вистава. Яша грав героя—ватажка
повстанців...

(Яша справжній артист. Раз він мене запитав:

— А що як мені стати кіно-актором?.. За радянської влади
це ж зовсім легко для нашого брата)...

За п'єсою ватажок повстанців потрапляє до рук білих.

А це означало смерть...

Проте білим смерті мало було: де його ватага зникла? Де
сховище зброї?..

І от допитувати стали. Били шомполами, викручували руки.
Але мовчав ватажок. Лише коли-не-коли стогнав від болю...

Тоді привели жінку його і двоє маленьких дітей. Припинили
торттури, запропонували:

— Признайся і будеш на волі...

Кинулась жінка йому на шию, благала признатись, ворко-
тали діти...

І от важаток присмирнів. Надією засвітились жінчині очі.
Злорадо радів офіцер.

Але не здався на провокацію ватажок повстанський. Ніжно
відхилив від себе дружину, дітей. Кинув у обличчя офіцерові
горде:

— Стріляй!..

Люто лайнувся офіцер. Хутко підніс рушницю. Присіла від
жаху ватажкова жінка, сикнув хтось від несподіванки в залі.

Раз!.. Два!.. Три!..

І немає ватажка...

Раз!.. Два!.. Три!..

І не стало... Яші...

... Кажуть:

Яша застогнав нелюдсько і кілька секунд бився в передсмерт-
ній агонії...

Кажуть:

Я довго стояв скам'янілий і повними жаху очима дивився в
одну точку...

Я тримав у руці порожній набій і питався невідомо в кого:
— Хто перезарядив гвинтівку?.. Хто всунув бойового на-
боя???

... Ролю офіцера виконував я...

Харків вересень, 13 року.

М. МАРЧЕВСЬКИЙ

СЕЛО ЛАЗАРЕВО

— Розстріляйте їх!—суворо наказав генерал чисто виголеному підпоручнику, що козирав перед ним, і твердими впевненими кроками попрямував до штабу. Його металевий голос немов гострою стрілою уп'явся в серця вишикуваних на дворі перед касарнею селян. Вони не розчули якслід його слів, але їх зміст поволі входив у свідомість тяжким оливом. Підпоручник, що сьогодні вперше одержав такий наказ безпосередньо від генерала, на мить задеревів, занімів, не маючи сили щось відказати. Та селянам він видавався не смішним боягузом, яким він був таки насправді, але суворим виконавцем сатанинської волі пузатого, червонопопика, з золотими погонами генерала. Опанувавши себе, підпоручник приступив на декілька кроків до селян і скомандував:

— Кроком руш!

Селяни ледве пересували ноги й механічно чвалали до села Лопушна. Блискучі багнети салдатів і фашистів, що супроводили бранців, турбували й поволі пересвідчували, що значить генералів наказ.

Тепле вереснєве сонце вилискувало на запалених, спитнілих обличчях. Селяни дивувалися: ніколи досі вони не звертали уваги на це червоне, рівне як пательня, *) сонце. Вчора, щодня воно розсипало золоте проміння на кучеряві пруди землі і тепер тільки згадували вони це. І хтось тихо мовив:

— Край...

У далені за могилами замаячив монастирський хрест. Як угледіли його селяни, горішня частина хреста визлотилася і стала схожа на величезний багнет.

*) В оригіналі власне: таке, як софра—круглий, низький стіл. С. П.

Трохи згодом забовваніло й село Лопушна, а позад нього величньо здіймалися Балкани, верхів'я яких потопали в імлі.

Підпоручник гарцював близько колони селян. Тепер він зовсім розвеселився і версливим жіночим голосом заспівав:

Шуми, Марице,
Окривавлена,
Плаче вдовиця
Люто ранена.

Старий селянин, що коло нього гарцював офіцер, глибоко зідхнув. Він згадав минуле: Плевен, Шипка, визвольна війна... Тоді він боровсь проти турків і брав участь у визволенні Булгарії. Тепер він боровсь проти нових її гнобителів: буржуїв, фашистів, що «катують трудящий нарід так, як турки його не катували *)».

Йому болісно стало, що офіцер співа того самого марша, якого співали ті, що брали Шипку. І старий півню мовив:

— Наволоч!

Тріпнулись рамена офіцерові, чисто виголене обличчя заллялося кров'ю. Він підскочив і притулив револьверну люфку до зігнутої спини старого. Ляснув сухий постріл, мов хтось ударив кийком сухий пень. Старий ницьнув, як сніп, на прив'ялу траву, заховавши в ній своє обличчя. Селяни обминули тіло, що, конаючи, здригалось долі, і мовчки з прихованою в душі злістю, пішли далі. Труп старого лишивсь позаду самотувати на рідному полі. Сонце з заходу випромінювало йому свій останній привіт.

Лопушна була вже зовсім близько. Ясно чути собачий гавкіт на селі. Селяни згадали останній рішучий бій з фашистським загоном генерала Лазарева. Тепер вони переможені, але добре знають, що завтра будуть ще переможці. Правда, що їх вже не буде тоді поміж живими. Та що з того? Лишаються живі мільйони робітників і селян. Не може ж не бути, нарешті, перемоги більшості...

На моріжку, край села зібралися жінки й діти, оточені салдатами. Селяни збагнули все... І коли залунала підпоручникова команда «стії!», а з військової підводи скинули заступи, селяни самі розпочали копати ями.

— Кожний сам собі хай вирине могилу,—так наказав генерал.

*) Рядки з поезії, що стала сучасним прислів'ям. С. П.

Заступи були тупі, зі зморених м'язів виточувались останні сили. Пошерхлими від невдячної праці руками селяни стомлено копірсаля чорну землю.

— Добра земля,—мовив хтось.

— Добра була б для лози *) обіззався другий.

Останні слова проказувались пошепки, немов молитви. Над рідним полем знову панувала мертва тиша. І в тій глухій, переляканій тиші раптом жіночий крик:

— Пожее-жа!

Всі обернулись до села.

Вогневі язика охопили кілька хат і високо знялись до неба.

— Хату кожного революціонера спалити,—така була генералова воля.

Жінки і діти залементували і рвали на собі волосся. Вони втрачали чоловіків, батьків, братів, домівки. Фашисти й салдати стиснули коло і наставили на них рушниці.

— Не смійте!—крикнув юрбі офіцер.

Коли яма була вже досить глибока, селяни поклали заступу і вишикувались уздовж неї—довгою низкою живих трупів.

Несподівано з'явився піп, наблизивсь до першого селянина і підніс високо над його головою хрест. Селянин пильно вдивлявся у хрест і пригадував: це зовсім такий самий срібний хрест, як ото підчас оголошення імперіалістичної війни піп правив молебень на сільському майдані. З ним тоді він правив отой молебень «за героїв, рятівників любої батьківщини», що потім загинули на війні. І з ним сьогодні він відправляє «в лоне боже». І ще згадав того монастирського хреста, що такий схожий був на багнет...

Його свідомість притьмом прояснилась і він уздрів усю брехню й облуду, що в них тримали його цим хрестом. У душі йому знялася дужа відраза до цього черствого й хитрого попа, що досі безкарно схлуджував його й «в ім'я боже» збирав крашанки, борошно, гроші.

Він хотів схопити хреста й вдарити ним попа—але руки йому були вже зав'язані. Тоді він повернувся до нього широкою спиною. Інші селяни зробили так саме.

*) Тобто для винограду. С. П.

Піп підбіг до офіцера і проказав зі змістю, що шипіла йому в душі:

— Антихристи!

І нашвидку перехрестившись, мерщій подався до села.

Підпоручник відступив кілька кроків назад і скомандував вишикуванням салдатам та фашистам:

— Огонь...

Цю мить одна з жінок заридала. Її пронизливе голосіння розпанахало тишу. Скілька фашистів її оточило, один ударив прикладом. Але жінка заридала ще голосніше. Хтось із присутніх пояснив: побивається за чоловіком і дочкою. Тоді тільки офіцер згадав, що поміж селянами є й одна дівчина. Він наблизився і впізнав сільську вчительку.

— Де твій батько?—спитав її.

Учителька показала на сухорлявого високого селянина, що стояв поряд неї.

— Котрийсь із вас хай вийде з шеругу. Закон забороняє вбивати батька й дочку разом.

Селянин не рухався з місця. Учителька—теж.

— Хай лишиться живий батько,—твердо казала вона.—Хто піклуватиметься за його інших, малих ще дітей?

— Її звільнить,—настоював батько.—Що воно за життя буде, куплене за кров рідної дитини?

Офіцерові це обридло. Він наказав двом фашистам відволікти учительку. По тому відступив і, ставши у войовничу позу, скомандував:

— Огонь!

Селяни уперто мовчали. І серед цієї кошмарної тиші, останньої хвилини людського життя, хтось тихо, як і раніш, проказав:

— Край...

— Бий!—почувсь офіцерів голос. Гучні постріли розірвали тишу. Декілька селян хитнулося і щезло в ямі. Тяжко, ніби чували з піском, грохнули прострілені тіла. Постріли вдруге, втретє... По тому наймані салдати й фашисти підскочили до своїх жертв і зачали їх колоти багнетами. Котрого не могли вбити кулею, добивали тут, у ямі. Багнети люто впилися в тіло, що корчилося в передсмертній агонії, попадали на тверді кістки й хрускотіли, як сніг під тяжким чоботом. Коли якийсь

фашист ловко розбивав прикладом череп селянинові, що вже вмирав, офіцер почував сатанинську насолоду. Вранці він складе списка на винагороду і подасть його генералові і вони ще одержать ордени за заслуги перед батьківщиною: срібний хрест на трикольоровій стьожці.

Коли трупи вже не ворушились, коли життя чотиридесят і дев'яти селян скосили, як осінню траву, фашисти примусили жінок і дітей повбиваних—їх закопати...

— Жінкам треба знати, як карають бунтівників, і щоб не сміли їх переховувати та годувати. Дітям треба запам'ятати, що всіх, хто бореться проти теперішнього ладу, карають на смерть. Ніхто щоб більш не наважувався...

А другого дня видали наказ: «віднині село Лопушна іменується село Лазарево». На честь нової назви і на здоров'я та довгоденство генералове піп відправив молебень.

З булгарської переклав С. Пилипенко.

ОЛ. ВЕДМІЦЬКИЙ

ТРОСТЯНЕЦЬ

Руками крепаків пан Скоропадський.

Приніс куток Швайцарії в село:

Озера... пасма гір... Сосною поросло...

І мчав із гір стрілою водоспад свій.

А тут, де гріб, зі ста могил дворянських—

Земля, щоб панське ймення прогуло...

І час гулкий знімав старе крило

Й підносив чвань серед краси полян цих.

О, часе наш! Неначе жартівник,

Ти зупинив той льот... Надгробок—зник...

Де гріб—кільчаться паростки, як змії...

Радгосп розкривсь: п'є соняшне вино...

А про життя старе лишив одно:

Лиш пам'ятник «Розбитої надії».